

Over een gedoemde liefde. Een psychologische interpretatie van Graham Greene's roman 'The End of the Affair'

S. DE MAAT, F. DE JONGHE

SAMENVATTING Maurice en Sarah, de twee hoofdpersonen in "The End of the Affair" (Het einde van het spel) van Graham Greene, zijn, wanneer zij elkaar leren kennen, allebei sedert vele jaren promiscue en ongelukkig. Zij ontwikkelen een jaren durende, tumultueuze liefdesrelatie, waarin hemelse en helse momenten elkaar afwisselen. Het is een gedoemde liefde. In dit essay dragen wij hiervoor een psychologische verklaring aan. Hiertoe interpreteren wij het verhaal van Sarah en Maurice vanuit een psychoanalytisch perspectief. We belichten de realistische aspecten, de overdrachtsaspecten en de primaire aspecten van hun relatie. Daarbij brengen we hun onvermogen tot liefhebben niet zozeer in verband met verboden oedipale wensen als wel met hun gebrekkige zelfgevoel en hun onveilige gehechtheid.

[TIJDSCHRIFT VOOR PSYCHIATRIE 46(2004)6, 379-387]

TREFWOORDEN gehechtheid, haat, jaloezie, liefde, zelfgevoel

Niemand beweert dat schrijvers psychiatrische boeken moeten lezen, maar moeten psychiaters belletristiek lezen? Het antwoord is niet eenduidig. Beveridge (2003) bespreekt zes argumenten waarom psychiaters daar goed aan doen, en vervolgens zes argumenten waarom zij het beter kunnen laten. Naar onze mening vraagt de roman die wij hierna bespreken van de lezer dat hij zich inleeft in de ingewikkelde belevingswereld en relaties van de personages. Dit kan leiden tot uitbreiding, verheldering en differentiatie van het inlevingsvermogen van de lezer. Dan is lezen niet alleen persoonlijk maar – voor de psychiater – ook beroepsmatig verrijkend. Het verhaal van Sarah en Maurice begrijpen in zijn gelaagdheid en samenhang kan de psychiater sensitiever maken voor het verhaal van zijn patiënten.

HET EINDE VAN HET SPEL

'Dit is dus veel meer een verhaal van haat dan van liefde', zegt Maurice Bendrix wanneer hij begint te vertellen over zijn ongelukkige liefde voor Sarah Miles (p. 11). Hij leert haar kennen in 1939. Tot op dat moment heeft hij een promiscue leven geleid, niet als gelukkige vrijgezel maar als ongelukkige. Aanvankelijk is hij vooral geïnteresseerd in wat Sarah hem kan vertellen over haar echtgenoot, een hoge ambtenaar bij een ministerie. Hij wil dit gebruiken voor het boek dat hij aan het schrijven is. Daarin voert hij een ambtenaar op als lachwekkende figuur. Sarah van haar kant zoekt aanvankelijk een voorbijgaande liefdesaffaire bij Maurice, niet de eerste in haar leven. Ook haar leven is gekenmerkt door een patroon van promiscue relaties waar zij niet gelukkig van wordt. Alras raken zij echter verliefd op elkaar en er volgt een

vier jaar durende, tumultueuze liefdesrelatie, waarin hemelse en helse momenten elkaar afwisselen, vooral, lijkt het, als gevolg van de jaloezie van Maurice. Na een bombardement in 1944 meent Sarah dat Maurice dood of vrijwel dood is. Zij bidt tot God, in wie zij tot op dat moment niet geloofde, en belooft Hem haar relatie met Maurice te beëindigen indien Hij hem laat leven. Wanneer Maurice blijkt te leven, ziet Sarah hierin de vinger Gods. Haar belofte getrouw verbreekt zij de relatie met Maurice, zonder hem te zeggen waarom zij dat doet. Na de oorlog, ongeveer twee jaar na de breuk, ontmoeten Maurice en Sarah elkaar weer. Sarah is ongelukkig, verlangt nog steeds naar Maurice en worstelt met haar geloof in God. Maurice wordt wederom verteerd door jaloezie. Hij meent dat Sarah hem ontrouw is met weer een andere geliefde. Wanneer hij het dagboek van Sarah leest, begrijpt hij dat die andere geliefde God is. Maurice is ervan overtuigd dat Sarah alsnog voor hem zal kiezen. Het pakt echter anders uit. Sarah sterft aan een door haarzelf verwaarloosde longontsteking, maar niet dan nadat zij definitief heeft besloten voor God te kiezen en niet met Maurice mee te gaan. Ze laat Maurice achter in een woedende worsteling met zijn zegevierende rivaal.

In onze hierna volgende bespreking laten we transcendentale aspecten buiten beschouwing en vatten het boek op als een verhaal over menselijke relaties, waarbij wij ons beperken tot die tussen Sarah en Maurice. Wij stellen ons de vraag wat er met deze twee mensen aan de hand is. Zij vertonen geen van beiden een specifieke DSM-IV-as-I- of -as-II-stoornis (American Psychiatric Association 1994). Zelfs of ze een 'persoonlijkheidsstoornis niet anderszins omschreven' vertonen, mag worden betwijfeld. Gelet op hun verhaal zal een psychiater ze allicht op as V een GAF-score (Global Assessment of Functioning) toekennen van tussen de 61 en 80 punten. Op grond hiervan zou een hedendaagse psychiater kunnen concluderen dat Sarah en Maurice behoren tot de 'worried well'. Een behandeling van deze mensen, zo al nodig, behoort niet tot het werkterrein van de psychiater. Wij zijn het met

deze beoordeling op basis van de DSM niet eens.

Hierna trachten we aannemelijk te maken dat het leven van Maurice en Sarah een patroon vertoont dat getuigt van ernstige problemen op het gebied van intieme relaties. Dat patroon is klinisch relevant, het tast de kwaliteit van het leven aan, het bedreigt het sociaal functioneren en het houdt een kwetsbaarheid in voor het ontwikkelen van een DSM-IV-as-I-stoornis. Daar komt bij dat het vaak voorkomt: ook heden ten dage zijn er veel mensen met problematiek zoals die van Maurice en Sarah. Wij trachten dan ook de vraag te beantwoorden wat deze twee mensen, die elkaar zo zeer zoeken en zo slecht kunnen vinden, drijft en bezielt. Dat doen we vanuit een psychoanalytisch perspectief. Het zal duidelijk zijn dat wij daarbij noodgedwongen interpreteren op grond van de summierere gegevens uit het verhaal van Greene. We missen uiteraard de associaties en de dromen van de protagonisten, die ook geen therapeutische relatie met ons zijn aangegaan, en wij kunnen hun geen vragen stellen. Daardoor berusten onze interpretaties op aanzienlijk minder 'materiaal' dan in een psychoanalytische behandeling het geval is.

In onze bespreking gaan we uit van het in psychoanalytische kringen niet onomstreden standpunt dat de psychoanalyse in wezen een theorie is over relaties. De psychoanalyse stelt: relaties worden gekenmerkt door belevingen die lang niet altijd bewust zijn; in relaties worden behoeften, verlangens en wensen, die de zin oftewel de betekenis van gedrag bepalen, gewekt en vervolgens bevredigd of gefrustreerd; deze behoeften zijn vaak onderling tegenstrijdig en tevens vaak strijdig met die van anderen; de daaruit voortvloeiende conflicten kan het individu 'oplossen' door ze af te weren in plaats van de tegenstrijdigheden te erkennen, te accepteren en te integreren. Het relationele standpunt is impliciet aanwezig in het werk van Freud en is expliciet naar voren gebracht in een aantal belangrijke ontwikkelingen van de psychoanalytische theorie. De hedendaagse egopsychologie benadrukt de wijze waarop het individu zich aanpast aan de interne en de externe realiteit.

Dat betreft in hoofdzaak de relatie die hij met anderen en met zichzelf onderhoudt. De focus van interpersoonlijke psychoanalyse is intersubjectiviteit. Wat Freud 'de preoedipale ontwikkeling' noemde, is in uitgesproken relationele termen uitgewerkt door de objectrelatietheorie, de zelfpsychologie en de hechtingstheorie. Deze bestuderen het ontstaan respectievelijk van de interne – want geïnternaliseerde – relaties en van een innerlijke – want verinnerlijkte – bron van zelfwaardering en veiligheid. We stellen: menselijke relaties – niet alleen de therapeutische maar alle relaties – worden gekenmerkt door realistische aspecten (de 'realistische relatie'), overdrachtsaspecten (de 'overdrachtsrelatie') en primaire aspecten (de 'primaire relatie') (De Jonghe e.a. 1991). De overdrachtsrelatie wordt vooral bestudeerd vanuit de egopsychologie, de latere aspecten van de primaire relatie vanuit de zelfpsychologie en de vroegere aspecten vanuit de hechtingstheorie. De realistische relatie is het stiefkind van de psychoanalyse.

EEN GEDOEMDE LIEFDE

Maurice en Sarah zeggen tegen elkaar dat zij nooit eerder zo veel van iemand hebben gehouden, en dat menen ze. Dat neemt niet weg dat zij steeds dieper teleurgesteld raken in hun relatie. Maurice reageert hierop met haat, een haat die geleidelijk sterker wordt dan zijn liefde. Op het eerste gezicht is zijn haat een reactie op 'the end of the affair', toen Sarah hem in 1944 van het ene moment op het andere, zonder uitleg te geven, verliet. Maurice realiseert zich echter dat 'het einde' geleidelijk begonnen is, veel eerder dan het moment waarop de bom viel. Hij beseft tevens dat hij zelf door zijn haat aanzienlijk heeft bijgedragen aan de ongelukkige afloop. Zijn haat is niet alleen het gevolg maar ook mede de oorzaak van de breuk. Wat is de voedingsbodem van zijn haat? Maurice is jaloers op Henry, die Sarah 'bezit', en op de mannen die haar 'bezeten hebben', zoals Maurice dat uitdrukt. Hij is echter niet alleen jaloers, hij is ook achterdochtig. Van meet af aan meent hij dat zij nog een andere minnaar heeft. Waarop is deze achterdocht

gebaseerd? Sarah reageert kalm wanneer Henry haar in hun woning aantreft in aanwezigheid van Maurice, en deze bedenkt hoe gemakkelijk zij een dergelijke situatie aankan. Zij zegt geruststellend tegen Maurice dat een trede van de trap in haar huis 'altijd kraakt', en deze vraagt zich af: hoezo altijd? Zij treedt gedecideerd en doeltreffend op, en Maurice denkt: als een in overspel ervaren vrouw. Zij raakt makkelijk mensen liefdevol aan, dus, denkt hij, ook mannen. Na een ruzie lijkt ze deze al gauw vergeten te zijn, alsof een dergelijke ruzie niets voor haar betekent. Sarah is niet jaloers, dat zegt hem genoeg. Misschien wel de belangrijkste aanleiding tot achterdocht is het feit dat Sarah veel dingen verzwijgt, waardoor Maurice denkt: wat houdt zij nog meer achter? Sarah heeft vanaf het begin afstand bewaard tot Maurice en is zich geleidelijk steeds verder uit de relatie gaan terugtrekken. Tweemaal zet ze er een punt achter. Ze lijkt genoeg te krijgen van zijn jaloezie, wantrouwen en woede-uitbarstingen. Nadat ze hem verlaten heeft komt de gedachte bij haar op terug te keren, maar ze bedenkt zich: 'En als ik terugging, wat dan? Dan zouden we weer even ver zijn als gisteren voor de sirenes gingen, en als het jaar daarvoor. Boos op elkaar uit angst voor het einde, ons afvragend wat wij met ons leven zouden beginnen wanneer er niets meer was' (p. 116).

Maurice klampt zich achterdochtig aan Sarah vast en tracht woedend af te dwingen wat hij niet krijgen kan; Sarah neemt steeds meer afstand. Daarmee maken ze de situatie alleen maar erger dan hij toch al was. Wellicht schuilt er nog een ander verhaal achter hun liefdevolle haat en afstandelijke intimiteit.

DE REALISTISCHE RELATIE

Sarah en Maurice beleven een intense, jaren durende liefdesrelatie, maar de vraag mag gesteld worden om wat voor soort liefde het gaat. Zij menen het goed, maar wat delen ze met elkaar? Waarin ontmoeten ze elkaar? Delen zij gemeenschappelijke interesses? Hebben ze belangstelling voor de niet-gemeenschappelijke interesses van de an-

der? Waarover praten ze? Wat beleven ze samen en waarover kunnen ze samen lachen? Kennen zij de ander zoals deze werkelijk en in zijn geheel is? Hun beider verhaal is in dit opzicht opvallend karig. Het lijkt erop dat hun tijd en energie vooral opgaat in het maken en vervolgens bijleggen van ruzies. Dat maakt hun relatie heftig, maar tevens zwaar, bewerkelijk en opslorpend. Intimiteit en verbondenheid tussen twee zelfstandige individuen, kortom intersubjectiviteit, lijkt ver te zoeken. Als het niet de realistische aspecten zijn die hen binden, wat is het dan?

DE OVERDRACHTSRELATIE

Zo gauw en zolang Maurice een relatie heeft met Sarah, bevindt hij zich in driehoeksverhoudingen. Allereerst is daar Henry, Sarah's echtgenoot. Maurice is jaloers op Henry, die Sarah 'bezit' en bovendien maatschappelijk succesvoller is dan hij. Gedurende haar hele verhouding met Maurice piekert Sarah er niet over bij Henry weg te gaan. Zo lijdt Maurice ten opzichte van Henry een aanhoudende nederlaag. Hij heeft echter nog meer rivalen: de minnaars uit Sarah's verleden en de vermeende minnaars die Sarah er naast Maurice op na houdt. Zijn grootste rivaal is echter God. Met hem voert Maurice de ultieme strijd om Sarah. Uit het feit hij Sarah kan strelen, haar borsten kan aanraken, concludeert Maurice dat hij de overwinnaar is. Woedend moet hij uiteindelijk erkennen dat hij Sarah zowel geestelijk als lichamelijk aan God verloren heeft. Het verhaal vertelt niet of driehoeksverhoudingen een patroon vormen in het leven van Maurice. Waren zijn vorige minnaressen eveneens 'gebonden vrouwen'? Was concurreren met andere mannen een belangrijke drijfveer voor zijn niet te stillen veroveringsdrang? Of presenteerde hij aan zijn minnaressen een onbetaalde rekening die aanvankelijk was uitgeschreven voor de eerste onbereikbare vrouw uit zijn leven? Het verhaal maakt dit alles niet duidelijk. Wél mag gesteld worden dat het liefdesleven van Maurice niet gekenmerkt wordt door begaan zijn met het welzijn van de ander.

Sarah's leven kent een aaneenschakeling van driehoeksrelaties. Daarin is zij de getrouwde vrouw om wie mannen strijden. 'Mannen werven hopeloos om mij' kan worden gezien als de omkering van: 'Ik werf hopeloos om een man.' Hierin kan een naklank uit het verleden spelen, toen zij wierf om de eerste plaats bij de eerste belangrijke man in haar leven. Voorzover dit opgaat zijn vrouwen haar concurrenten. Deze hypothese zou worden gesteund wanneer zou blijken dat Sarah zich herhaaldelijk in driehoeksrelaties begaf waarin het concurreren met vrouwen voor haar een belangrijke drijfveer was. Het verhaal vertelt dit niet. Het leert wél dat Sarah door haar vader is verlaten toen zij drie jaar oud was en dat zij vervolgens vanwege de vele partners van haar moeder een reeks in de steek latende vaders heeft gekend. Zoekt zij bij haar minnaars de liefdevolle vader die zij heeft verloren en straft zij tevens in haar minnaars de liefdeloze vader die haar heeft verlaten? Uiteindelijk vindt ze hem, de liefdevolle vader die nooit in de steek laat: God. Zij noemt hem, als velen, 'Vader': 'Ze zei tenminste aldoor vader, vader en het kon onmogelijk om haar eigen vader gaan. Ze heeft hem nooit gekend' (p. 170)¹. Op dit besprekingsniveau worden Maurice en Sarah gezien als – uitgedrukt in de taal van de egopsychologie – een met vader om moeder strijdende man en een met moeder om vader strijdende vrouw. Dit houdt in dat zij beiden gedreven worden door onbewuste, verboden, onvervulbare, kinderlijke ('oedipale') wensen. De conflicten die Sarah en Maurice hierover in zichzelf herbergen kunnen in belangrijke mate verklaren waarom hun liefde gedoemd is. Dat is echter niet het hele verhaal.

DE LATERE ASPECTEN VAN DE PRIMAIRE RELATIE

Het beeld dat Maurice diep in zijn hart van zichzelf heeft, is uitgesproken negatief. Hij kan zich niet voorstellen dat iemand van hem zou kunnen houden: 'Het is een vreemde gewaarwording, te ontdekken en te geloven dat iemand je lief heeft, terwijl je weet dat er voor niemand iets is om

lief te hebben behalve een vader, een moeder of een god' (p. 108), en: 'Ik heb in mezelf nooit eigenschappen ontdekt die een vrouw zouden aantrekken' (p. 193). Ook het zelfbeeld van Sarah is ronduit negatief: 'Ik ben nog altijd dezelfde slet en bedriegster' (p. 147). Ook zij kan zich niet voorstellen dat iemand om haar zou kunnen geven: 'Maar waar vindt U in deze slet en bedriegster iets om lief te hebben?' (p. 124), en: 'Dat is meer dan ik kan geloven, dat er iets moois in mij is' (p. 124).

Waar komt dit negatieve zelfbeeld vandaan? Het verhaal maakt dit wat Maurice betreft niet duidelijk. Sarah is door haar vader en door vele stiefvaders verlaten. Haar moeder lijkt zich weinig te hebben verdiept in de belangen van haar kind. Het is moeilijk voorstelbaar dat een kind in dergelijke omstandigheden een gezond, positief gevoel van eigenwaarde ontwikkelt. Sarah is, uitgedrukt in de terminologie van de zelfpsychologie, gebruikt als 'self-object' en niet als een zich ontwikkelend 'heel object'. Allicht zal ze, zo jong als ze was, en uiteraard niet bewust, een zin en betekenis aan deze situatie hebben verleend door een schuldige hiervoor te zoeken. Wie moest ze aanwijzen: haar moeder? haar vader? de telkens weer vertrekkende stiefvaders? Licht het niet voor de hand te denken dat zij opgroeide met het gevoel dat het haar eigen schuld was niet bemind te worden, doordat ze nu eenmaal niet beminnelijk was? Daarmee kan de basis zijn gelegd voor het gevoel: ik ben een slet en een bedriegster. Maurice en Sarah eisen van de ander dat deze de bodemloze put van hun gebrekkige zelfgevoel vult. Voor Maurice is Sarah een zogeheten 'geïdealiseerd self-object' (mooi, populair, begeerd). Zij moet voldoen aan zijn behoefte te bewonderen. Voor Sarah zijn mannen zogeheten 'spiegelende self-objects': 'Als ze denken dat jij hen bewondert zullen zij jou bewonderen om je goede smaak, en als zij jou bewonderen, heb je een ogenblik de illusie dat er iets te bewonderen valt. Mijn leven lang heb ik geprobeerd in deze illusie te leven – een verdovingsmiddel waardoor ik kan vergeten dat ik een slet en een bedriegster ben' (p. 124). Zij moeten voldoen aan haar behoefte bewonderd te worden.

De ander wordt hierdoor echter voor een onuitvoerbare taak gesteld, want Maurice en Sarah geloven alleen wat strookt met hun negatieve zelfbeeld. Diepgaande teleurstelling en frustratie zijn het onvermijdelijke gevolg. Dit is wellicht een dieperliggende reden waarom hun liefde gedoemd is. Sarah en Maurice stellen elkaar echter ook nog voor een andere onmogelijke opgave.

DE VROEGERE ASPECTEN VAN DE PRIMAIRE RELATIE

Maurice hoopt bij Sarah de totale liefde te vinden. Wat Maurice daarbij voor ogen staat, is versmelten, in elkaar vervloeien, naadloos opgaan in een groter geheel, kortom een symbiotische relatie. Hij wil een liefde die 'Alles' en 'Voor Altijd' inhoudt: 'Van mij moest de liefde altijd voortduren, nooit minder worden' (p. 86). Af en toe, niet vaak en niet lang, ervaart hij het symbiotische geluksgevoel: '(...) de stemming (...) van wat soms uren achtereen een volmaakte liefde scheen' (p. 16). Vaker echter ervaart hij woede en frustratie, telkens wanneer in de praktijk blijkt dat deze vorm van liefde een utopie, een illusie is. Zelfs het in slaap vallen van Sarah verstoort zijn illusie en maakt hem woedend. Er is nog een ander probleem. Voorzover symbiose mogelijk is, gaat deze gepaard met verlies van de Ik-grenzen, het oceanische geluksgevoel gaat ten koste van de individualiteit. Maurice beseft dit, maar het lijkt hem niet te deren: 'Maar geluk wist ons uit: we verliezen onze identiteit' (p. 61), en: '(...) het was alsof zij door dood te gaan mij had beroofd van een deel van mijzelf' (p. 171).

Wat Sarah aantrekt in Maurice is niet meteen duidelijk. Aanvankelijk lijkt het een affaire te worden als de vele andere in haar leven: 'Ooit heb ik gedacht dat ik deze verhouding kon voortzetten en dat er dan wel vanzelf een eind aan zou komen waarmee ik vrede zou hebben, maar het is anders gelopen' (p. 142). Duidelijk is dat Maurice haar constant nodig heeft. Sarah doet haar best hem beschermend tegemoet te komen: 'Als ik maar kon maken dat hij zich geborgen voelde, dan zouden

we elkaar vreedzaam en gelukkig kunnen liefhebben (...)’ (p. 113). Het kost haar echter steeds meer moeite: ‘Soms word ik het zo moe om hem ervan te overtuigen dat ik van hem houd en altijd van hem zal blijven houden’ (p. 112). Ook haar echtgenoot Henry is een man die haar zorg en bescherming nodig heeft. Medelijden belet haar hem te verlaten: ‘Ik kan hem geen pijn doen wanneer hij bij me is en nu zal hij altijd bij me zijn omdat ik weet hoe zijn ellende eruitziet’ (p. 145). Dit is een patroon in haar leven: de mannen hebben haar nodig en zij probeert hun de zorg te geven die zij van haar vragen. Haar liefde lijkt er een van zorg en opoffering: ‘Mijn pijn deert mij niet. Het is hun pijn die ik niet kan verdragen’ (p. 146). Maurice weet dit: ‘Ze was altijd te strikken met medelijden’ (p. 175). Geen wonder dat ze gestrikt wordt door het beeld van Christus aan het kruis: ‘Lieve God, kon U maar voor korte tijd van Uw kruis komen en mij daar Uw plaats laten innemen. Als ik kon lijden als U, zou ik kunnen genezen als U’ (p. 146).

De liefde waartoe Maurice in staat blijkt, blijft ver weg van ‘alles delen’. Ook na jaren weet hij nauwelijks iets van Sarah af: ‘Het was zelfs niet bij mij opgekomen dat haar moeder nog leefde’ (p. 198). Maurice blijkt een egocentrische, weinig empathische man te zijn. Hij is alleen geïnteresseerd in de bevrediging van zijn eigen behoeften en verplaatst zich nauwelijks in wat Sarah en anderen, bijvoorbeeld Henry, doormaken. In zijn woede kwetst hij Sarah herhaaldelijk. Na het lezen van haar dagboeken is het enige dat in hem opkomt dat Sarah nu wel met hem zal meegaan. Ook Sarah komt niet tot intimiteit in haar relatie met Maurice. Sarah deelt haar gevoelens en gedachten, haar ‘echte zelf’, niet met Maurice. Zij is in fysiek opzicht wel intiem met hem maar psychologische intimiteit is ver te zoeken. Maurice en Sarah menen oprecht dat zij elkaars grote liefde zijn. Hun liefde lijkt echter gebaseerd op behoeften waarvan zij zich nauwelijks bewust zijn, waardoor er eerder sprake is van gebondenheid dan van verbondenheid, en meer van seks dan van intimiteit. Wat is de achtergrond van hun uitzichtloze zoeken?

Ieder kind heeft een primaire, basale, aange-

boren behoefte aan veiligheid. Veiligheid is een gevoel dat een kind normaal gesproken aanvankelijk ontleent aan zijn ouders en op basis daarvan geleidelijk aan zichzelf. Daardoor ontwikkelt het een gevoel van ‘basic trust’ (Erikson 1950) of ontstaat er een ‘basic fault’ (Balint 1968) die de grondtoon zet voor de rest van zijn leven. Bij wie had Sarah zich veilig kunnen voelen? Het lijkt erop dat de volwassen vrouw Sarah geconfronteerd wordt met een enorm dilemma tussen enerzijds een diepgewortelde, normale behoefte aan menselijk contact en intimiteit, en anderzijds de gevolgen van twee harde lessen uit haar jeugd: ‘Ik ben niet beminlijk’, en: ‘Ik ben niet veilig.’ Sarah lijkt voor dit dilemma een compromis te hebben gevonden: ‘Ik ga wel relaties aan maar ik houd altijd een behoorlijke afstand.’ In het kader van de hechtingstheorie heet dit een vermijdende (‘*dismissing*’) hechtingsstijl. Sarah hecht zich op afstandelijke wijze aan Henry. (Ze lijkt overigens niet te beseffen dat hij haar een belangrijke zekerheid geeft: hij zal haar nooit verlaten.) Ze deelt haar gedachten niet met hem en verlaat hem keer op keer voor minnaars. Deze minnaars lijken in haar leven niet meer te zijn dan voorbijgangers. Maurice is de uitzondering, maar ook in deze relatie blijft Sarah afstand houden. Zeker, Sarah is gehecht aan Maurice, en ook aan Henry, maar veilig voelt ze zich nooit helemaal: ‘Ik weet dat hij bang is voor de woestijn die hem zou omringen als het met onze liefde gedaan zou zijn, maar hij kan niet begrijpen dat ik precies hetzelfde voel’ (p. 112). Ze realiseert zich hoezeer ze in hun gebrek aan veiligheid op elkaar lijken: ‘Wat hij hardop zegt, zeg ik stilzwijgend tegen mezelf (...)’ (p. 112). Sarah bindt aan zich zonder zich te binden. De mannen in haar leven voelen dat aan en reageren daar ieder verschillend op. Het maakt Maurice woedend en Henry hulpeloos smekend. Het verhaal zwijgt over de vraag of het Maurice in zijn eerste ontwikkeling aan veilige gehechtheid heeft ontbroken. Wat het verhaal wél duidelijk maakt, is dat hij zich vóór Sarah nooit aan iemand heeft gebonden en dat hij in de relatie met Sarah voortdurend angst voor verlating beleeft. Hij vertrouwt haar slechts zolang zij er is en hem verze-

kert dat ze van hem houdt: '(...) wanneer zij een kamer binnenkwam of haar hand op mijn schouder legde, schiep zij terstond het absolute vertrouwen dat ik bij elk afscheid weer verloor' (p. 63). Net als Sarah kent Maurice momenten van inzicht: 'Het kwam door de onzekerheid. Ik vertrouwde je niet. Ik wist niet genoeg van je af. Maar nu ben ik zeker' (p. 158). Maar Sarah weet beter: '(...) alleen als hij er is, bij mij, in mij, voelt hij zich veilig. Als ik maar kon maken, dat hij zich geborgen voelde, ...' (p. 113). Deze bezitterige, vastklampende houding wordt in het kader van de hechtingstheorie de angstige, ambivalente oftewel bezorgde hechtingsstijl genoemd. Maurice en Sarah zijn allebei onveilig gehecht. Dit uit zich echter op tegengestelde wijze. Sarah beleeft haar verlatingsangst niet maar leeft deze uit in een al te afstandelijke houding. Maurice beleeft deze angst maar al te duidelijk en weet geen afstand te houden. Een veilige haven voor de ander zijn en een veilige basis aan de ander bieden, dat zijn voor beide geliefden onuitvoerbare opgaven. Dit lijkt de doorslaggevende reden dat hun liefde gedoemd is.

Hoe gaat het verder met Maurice en Sarah na het mislukken van hun liefdesrelatie?

NA HET EINDE VAN HET SPEL

Na het overlijden van Sarah lijkt Maurice terug te keren naar zijn oude levenspatroon. Op de crematie verschijnt hij met de mooie en jonge Sylvia en in gedachte smeekt hij Sarah hem te hulp te komen in zijn strijd tegen zijn haast onbedwingbare impulsen: 'Ik smeekte Sarah: help me eruit, ik wil het niet allemaal opnieuw beginnen en haar pijn doen. Ik ben niet in staat tot liefde' (p. 197). Maurice weet dat hij niet in staat is lief te hebben. Hij heeft gehoopt hiervan door Sarah te worden bevrijd. De verlossing door Sarah is echter niet gelukt en die door God weigert hij. Hij legt zich bij zijn onmacht neer: 'Ik schreef aan het begin dat dit een verhaal van haat was (...) o God, U hebt genoeg gedaan, U hebt mij van genoeg beroofd, ik ben te moe en te oud om te leren liefhebben, laat mij voor altijd met rust' (p. 235). Het verhaal van zijn liefde

is het verhaal van zijn onvermogen tot liefhebben.

Sarah vertoont een vergelijkbare onmacht maar zij beleeft wél een verlossing. Wat zij niet vindt bij Maurice vindt zij uiteindelijk bij God, zozeer zelfs dat zij zich afvraagt of ze in Maurice altijd al niet God heeft liefgehad: 'Heb ik ooit zoveel van Maurice gehouden voordat ik U liefhad? Of was het in werkelijkheid U die ik al die tijd liefhad? Raakte ik U aan wanneer ik hem aanraakte?' (p. 149). Zij vraagt God, wanneer zij zich in zijn armen stort, haar niet langer te laten leven. Een vrouw die haar geliefde vraagt haar te doden is, vanuit ons aardse standpunt, beslist geen symbool van opperste liefde.

Wie is God voor Sarah wanneer deze vraag vanuit een psychologisch perspectief wordt gesteld? Zij noemt hem 'Vader', maar zij lijkt met Hem meer te hebben dan een overdrachtsrelatie. God is de vader die haar wél kent, beter zelfs dan zij zichzelf kent: '(...) U die alles al weet voor het in mij is opgekomen' (p. 149). God is de vader die wél houdt van wat Hij in haar kent – en dat is alles wat zij is. Zij moet dus, anders dan zij altijd gevoeld heeft, beminnenswaardig zijn: 'Wanneer hij naar mij kijkt, ziet hij dan iets dat ik niet kan zien? Het moet iets moois zijn, als hij het kan liefhebben' (p. 124). God is de vader die haar wél bescherming geeft. Hij vraagt van haar niet om bescherming, zoals Henry en Maurice doen, integendeel, hij gééft bescherming: 'Ik wil iemand die mij neemt zoals ik ben en die niet beschermd hoeft te worden' (p. 117). Bij 'aardse' mannen, te beginnen bij haar afwezige vader, voelt zij zich niet gekend, niet bemind, niet beschermd en verplicht tot het geven van troost en veiligheid. Bij God de Vader is het precies andersom, de enige voorwaarde is: geloven. 'Mensen die dat geloven hebben geen bewondering nodig, die hoeven niet met een man naar bed te gaan, die voelen zich veilig' (p. 113). Voor ongelovigen is Hij de perfecte wensvervullende fantasie. Bij Hem vindt Sarah wat ze als kind heeft gemist en tot haar dood is blijven zoeken: een veilige hechtingsfiguur, een veilige haven, zij het een in de hemel. Bij Hem durft ze wat ze nooit eerder

heeft gedaan: zich in onvoorwaardelijke overgave hechten. Deze vorm van gehechtheid is niet, in menselijke termen gesproken, een volwassen veilige gehechtheid, die immers intimiteit, autonomie en wederkerigheid – kortom intersubjectiviteit – impliceert. Maurice mag dan de voorafschaduw van God zijn geweest, God is een schaduwbeeld van Sarah's vader – niet zoals hij in werkelijkheid was, maar zoals hij had moeten zijn, mede om de tekorten in wat haar moeder te bieden had goed te maken. In deze interpretatie is God niet alleen de oedipale vader, maar ook, en misschien vooral, de preoedipale moeder, met name de door Winnicott beschreven 'all good mother'. Wij menen, zonder de rol van Sarah's moeder te onderschatten, dat het leven van Sarah beheerst wordt door een razende, blinde zoektocht naar haar afwezige vader. Daardoor is ook het verhaal van haar liefde het verhaal van een onvermogen tot liefhebben, althans naar menselijke maat.

TER AFSLUITING

Maurice gaat terug naar liefdeloze aardse seks, Sarah ontwikkelt een seksloze hemelse liefde. Hun geschiedenis is een verhaal over menselijk onvermogen tot het aangaan van een liefdesrelatie die – op basis van voldoende zelfliefde, zelfwaardering en innerlijke veiligheid bij beide partners – intimiteit en verbondenheid inhoudt. Had het anders kunnen gaan? Mogelijk bestaat voor deze problemen professionele hulp, maar is er ook een niet-professioneel alternatief? Ons antwoord is: ja, tot op onzekere hoogte. Wie zal ontkennen dat er – mits de 'de ware' wordt ontmoet, herkend en aanvaard – sprake kan zijn van de helende werking van aardse liefde?

NOOT

1. Dit citaat hebben wij zelf vertaald, omdat de officiële vertaling ons inziens niet strookt met de oorspronkelijke tekst: 'At least she kept on saying, Father, Father, and it couldn't have been her own. She never knew him' (p. 137). Deze tekst dient te worden begrepen in de context van: 'I said to God, as I might have said to my father, if I could have remembered having one,...' (p. 115).

LITERATUUR

- American Psychiatric Association (1994). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, Fourth edition. Washington DC: American Psychiatric Association.
- Balint, M. (1968). *The basic fault: therapeutic aspects of regression*. Londen: Tavistock Publications.
- Beveridge, A. (2003). Should psychiatrists read fiction? *British Journal of Psychiatry*, 182, 385-387.
- Erikson, E.H. (1950). *Childhood and Society*. New York: Norton.
- Jonghe, F. de, Rijnierse, P., & Janssen, R. (1991). Aspects of the analytic relationship. *International Journal of Psychoanalysis*, 72, 693-707.
- Greene, G. (1951). *The end of the affair*. William Heinemann Ltd. Later uitgegeven door Penguin Books Ltd, Londen. Nederlandse vertaling: *Het einde van het spel* (vert. H.J. Scheepmaker). Amsterdam/Antwerpen: Atlas (2000).

AUTEURS

S. DE MAAT is psychologe en neerlandica. Zij is verbonden aan Mentrum te Amsterdam.

F. DE JONGHE is emeritus hoogleraar psychiatrie en psychoanalyticus. Hij is vrijgevestigd en als supervisor verbonden aan het Academisch Medisch Centrum en aan Mentrum, beide in Amsterdam.

Correspondentieadres: mevrouw S. de Maat, Nassaulaan 12, 3743 CC Baarn.

Geen strijdige belangen meegedeeld.

Het artikel werd voor publicatie geaccepteerd op 15-12-2003.

SUMMARY

About a love affair that is doomed. A psychological interpretation of Graham Greene's novel 'The end of the Affair' – S. de Maat, F. de Jonghe –

Until they meet, Maurice and Sarah, the two main characters in Graham Greene's novel 'The end of the Affair', have led promiscuous and unhappy lives for many years. They begin a long drawn-out love affair in which moments of sheer ecstasy alternate with moments of deepest anguish. Their love is doomed. We put forward a psychological explanation for this in our essay. We interpret the story of Maurice and Sarah from a psychoanalytical perspective. We discuss the realistic, transference and primary aspects of their relationship. From our analysis we conclude that the inability of Maurice and Sarah to have a lasting relationship stems much more from their lack of self-esteem and their precarious attachment than from forbidden oedipal desires.

[TIJDSCHRIFT VOOR PSYCHIATRIE 46(2004)6, 379-387]

KEY WORDS attachment, hate, jealousy, love, self-esteem